

УДК 37(09)(477)

Наталія Калита, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ІДЕАЛ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ІСТОРИЧНИЙ ТА МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

У статті виявлено та обґрунтовано в культурно-історичній перспективі особистісні та професійні риси вчителя початкових класів, які в процесі навчання і виховання становлять взірць педагогічної діяльності в досконалих умовах всебічного і гармонійного розвитку (саморозвитку) особистості.

Ключові слова: виховний ідеал, ідеал учителя початкових класів, особистість, педагогічні умови, професійна компетентність, навчання, виховання.

Літ. 6.

Наталія Калита, кандидат педагогических наук,
доцент кафедры педагогики та методики начального образования
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

ИДЕАЛ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ: ИСТОРИЧЕСКИЙ И МОДЕРНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ

В статье выявлены и обоснованы в культурно-исторической перспективе личностные и профессиональные качества учителя начальных классов, которые в процессе обучения и воспитания составляют образец педагогической деятельности в совершенных условиях всестороннего и гармоничного развития (саморазвития) личности.

Ключевые слова: воспитательный идеал, идеал учителя начальных классов, личность, педагогические условия, профессиональная компетентность, обучение, воспитание.

**Natalia Kalyta, Ph.D. (Pedagogy), Docent of the Pedagogy and Methodology of Primary Education Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko**

IDEAL OF PRIMARY SCHOOL TEACHER: HISTORICAL AND MODERN ASPECTS

The article reveals and grounds in cultural and historical perspective personal and professional features of primary school teacher, which in the process of training and education are a model of pedagogical activities in perfect conditions of a comprehensive and harmonious development (self-development) of person.

Keywords: educational ideal, ideal of primary school teacher, personality, pedagogical conditions, professional competence, training, education.

Постановка проблеми. Ідеал вчителя початкових класів визначений відповідно його фахової підготовки соціальному замовленню, яке завжди обумовлене культурно-історичними обставинами. Саме це дозволяє розглядати проблему в історичному та модернізаційному аспектах. Головною проблемою розвитку сучасної системи освіти є якість підготовки кваліфікованого учителя, про що наголошується у законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, в Національній доктрині розвитку освіти, Державній програмі “Вчитель” та ін. Актуальною постає проблема підготовки учителя, який має сформовану готовність до професійної діяльності, здатний створювати здоровий моральний, духовний клімат у колективі, закладати основи самоорганізації навчального процесу, мотивувати дитину до саморозвитку, створювати умови для

повноцінного і всебічного розвитку внутрішнього духовного світу особистості. Саме тому ідеал вчителя розглядаємо у зв’язку з досконалими умовами для навчання та розвитку, виховання та самореалізації особистості в суспільстві та навчальному закладі різного рівня.

Аналіз досліджень. Проблема ідеального вчителя вперше постала не сьогодні, нею займалися в різні історичні епохи, в умовах різних суспільно-економічних формацій та соціально-культурних обставин. Вивчення й узагальнення багатовікового педагогічного досвіду дає змогу критично використати кращі його зразки, прослідкувати генезу цієї важливої для сьогодення педагогічної проблеми і явища. Вперше в історії педагогічної думки цю проблему було розглянуто в педагогічній літературі другої половини XIX – початку XX століття. До проблеми формування особистості вчителя звертались філософи,

педагоги, психологи минулого, зокрема К. Ушинський, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін. Сьогодні гостро постає питання про ідеал особистості вчителя та його кореляцію з реальністю. Серед сучасних дослідників проблеми можна назвати В. Беха, І. Беха, О. Вишневського, С. Гончаренка, В. Журавського, І. Зязюна, В. Мадзігона, С. Максименка, М. Михальченка, І. Надольного, В. Огнев'юка, Е. Панасенко, І. Підласого, О. Савченко, С. Сисоєву та інших. У працях вчених розглянуто проблеми професійної компетентності та підготовки вчителя, його роль в процесі педагогічної взаємодії та становлення особистості учня, молодших класів зокрема. Однак, аналіз наукових доробок у цій галузі показав, що вирішення проблеми не є вичерпаним, що й обумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування в культурно-історичній перспективі особистісних та професійних рис вчителя початкових класів, які в процесі навчання і виховання становлять взірць педагогічної діяльності в досконалих умовах всебічного і гармонійного розвитку (саморозвитку) особистості.

Виклад основного матеріалу. Філософський енциклопедичний словник дає визначення ідеалу (від грецького – ідеал, першооснова) як уявлення про найвищу досконалість, котра як взірць, норма і мета визначає спосіб і характер діяльності людини або соціальної групи. Вихідною засадою формування ідеалу є усвідомлення суб'єктом діяльності своїх потреб та недовершеності наявної дійсності й відповідно необхідності її реального перетворення [1, 231].

Слід зазначити, що під виховним ідеалом ми розуміємо уявлення про досконалі умови всебічного і гармонійного розвитку (саморозвитку) особистості в процесі навчання і виховання. У педагогічній теорії таке розуміння виховного ідеалу відповідає на соціальне замовлення, оскільки обґрунтовує адекватний часові і культурі взірць педагогічної діяльності, вимагає як норми від соціальної, культурно-політичної дійсності умов її реалізації, а також визначає і формує як мету цієї діяльності поведінкову модель особистості. Уявлення про досконалі умови розвитку особистості в процесі навчання і виховання визначають його мету, відповідно – змістове наповнення, а також вибір форм і методів, що сукупно, в цілому, відповідає і є наперед визначеним соціальним замовленням спільноти або ж провідною ідеєю її існування.

Підґрунтям моделювання педагогічного образу ідеального вчителя виступають філософські концепції про ідеал людини – мудрої, доброї та

справедливої, здатної передати свої знання дітям, виховати у них високі духовні якості. В основі цього ідеалу містилися, послідовно змінюючи одне одного, роздуми про людину античних мислителів, філософів середніх віків, епохи Відродження, нового і новітнього часу, класичних та модернізаційних філософських систем.

Вирішуючи проблему формування та змісту ідеалу вчителя, Е. Панасенко використовує термін “педагогічний ідеал” як тотожний “виховному ідеалу” [3, 73 – 76]. Метою розв'язання проблеми виховного ідеалу, як зазначає Е. Панасенко, є визначення кінцевого результату розвитку людини. Ідеал людини постає як сукупність норм поведінки особистості, які визначають найцінніші та найкращі людські якості, а також уявлення людини про те, якою б вона бажала бути. Стрижнем, основою ідеалу є моральний ідеал. Це уявлення про морально довершену особистість, яка втілює в собі такі моральні якості, що можуть бути найвищим моральним взірцем [4]. Діяльність та особистість вчителя розкривається у взаємодії з іншим суб'єктом педагогічної взаємодії – учнем.

Сучасний учень черпає багато інформації з інтернет ресурсів, телебачення і для більшості учнів такого поняття як “ідеал учителя” в принципі не існує. Для багатьох школярів “ідеальний учитель”, це той, який не читає “нотацій”, не “заставляє” вчитися, не викликає батьків у школу, не робить записи у щоденнику і т. ін.

Таким чином, поняття “ідеал вчителя” є умовною, теоретичною дефініцією, яка визначає вимоги до професійної підготовки та компетенції вчителя, а також педагогічних умов їх формування.

Як зазначає А. Клочко, формуючи професійну компетентність майбутніх учителів початкових класів, необхідно акцентувати увагу на стимулюванні професійного самовиховання, розвитку ініціативи, формуванні особистісного стилю навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальності студента та рівня його підготовки. Це сприятиме задоволеності студента як майбутнього фахівця обраною професією, зменшенню труднощів у навчанні, створенню додаткових перспектив для реалізації здібностей [2, 95]. Самовдосконалення особистості у процесі навчання можливе у досконалих обставинах педагогічного процесу. Отже поняття виховного ідеалу, ідеалу вчителя корелюється із поняттям педагогічної умови у процесі навчання і фахової підготовки вчителів початкових класів.

Обґрунтовуючи виховний ідеал як проблему

фундаментальної педагогіки, даємо визначення, покладаючи в його основу поняття процесу виховання як педагогічної взаємодії: виховний ідеал – це визначене знанням про людину уявлення про досконалі умови процесу виховання, метою якого є всебічний і гармонійний розвиток (саморозвиток) вільної у виборі особистості на засадах народності, природовідповідності та культуровідповідності.

Природовідповідність людини, викристалізована античною філософією, слугувала ідеалом вчителя, його світоглядної і моральної позиції, загальної культури упродовж формування низки парадигм виховання. Упродовж тривалого часу означення ідеальної людини здійснювалося крізь призму християнської моралі. Абсолютним ідеалом став образ Ісуса Христа, оскільки Боголюдина втілювала такі чесноти, як любов до ближнього, доброту, чесність, мудрість, самопожертву. Цей ідеал аж до початку ХХ століття був універсальним орієнтиром підготовки вчительських кадрів.

На початку ХХ століття у вітчизняній літературі намітилась тенденція створення національного ідеалу вчителя. Формується так званий реальний ідеал, згідно з яким ідеальним вважався вчитель, який повинен бути духовно довершеною особистістю, комунікабельним, високomorальним, професіоналом своєї справи, широко ерудованим, відданим національній ідеї. В контексті національного відродження перед українським вчителем ставилися завдання знати історію, мову, культуру і традиції рідного народу, мати чітку громадянську позицію, працювати над пробудженням національної і політичної свідомості вихованців. Що стосується шляхів наближення вчителя до ідеалу, то основним із них тогочасна педагогічна думка вважала особисте самовдосконалення.

Ідеал сучасного вчителя початкових класів починає формуватися у процесі фахової підготовки, яка розвивається у тісній взаємодії із розвитком суспільства, яке у процесі модернізаційних змін і оновлення, ставить нові вимоги до вищої школи і педагога. Комплекс цих вимог відображає соціальне замовлення, яке визначає основні цінності особистісного і суспільного життя.

У прагненні до ідеалу вчитель має синтезувати низку властивостей. Він повинен бути: науковцем (володіти підходами і методами дослідницької роботи); педагогом (знати та вміти застосовувати на практиці педагогічну теорію); психологом (знати основи психології, вікові та індивідуальні психологічні особливості учнів); технологом

(володіти методикою і технологією навчально-виховного процесу, втілюючи наукові ідеї в практику); організатором (володіти навичками управлінця-менеджера для управління учнівським колективом); володіти медичними знаннями (знати фізичні і розумові межі дитячого організму, рамки психологічного навантаження); артистичними здібностями (уміти перевтілюватися, володіти правильною дикцією, художнім словом) тощо.

Цілий ряд практичних вимог, порад і настанов про те, як краще здійснити підхід до дитини, можуть допомогти учителю сучасної школи у взаєминах з учнями. Цінною є, наприклад, думка К. Ушинського про дотримання розумної міри у навчально-виховній роботі. “В школі, – писав видатний педагог, – повинна панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи на жарт, ласкавість без солодкості, справедливість без причепливості, добрість без слабості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумова діяльність” [6, 401]. Як бачимо, педагог говорить про психолого-педагогічний такт педагога як невід’ємну рису його особистості та професійної діяльності.

Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до учнів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки. У трактуванні сучасних педагогів педагогічний такт – це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки вчителя у взаємовідносинах з учнями, яка відповідає цілям і завданням виховання і проявляється у творчій, педагогічно виправданій його діяльності [5, 26]. На думку К. Ушинського, учитель повинен завжди бути в тісному контакті з своїми вихованцями. Для цього слід дотримуватися ряду вимог і насамперед тактовності, оскільки “... *педагогічний такт* (курсив К.У. – прим. Н.К.) без якого вихователь.. не буде добрим вихователем-практиком, є по суті не більше, як *такт психологічний* (курсив К.У. – прим. Н.К.), потрібний педагогові такою ж мірою, як і літераторові, поетові ..., і, словом, всім тим особам, які так чи інакше думають впливати на душу інших людей” [6, 359].

Вирішальним фактором наближення вчителя до ідеалу є рівень володіння ним педагогічною технологією. Особистий технологічний потенціал педагога включає кілька компонентів. Інтелектуальний компонент полягає в поінформованості у питаннях освітніх технологій як традиційних, так й інноваційних, розумінні їх концептуального ядра. Дієво-практичний компонент – це володіння набором дидактичних методів, прийомів та організаційних форм, що

складають основу професійної майстерності; надбання власної педагогічної техніки, що виробилася в індивідуальній професійній діяльності і стала змістовою характеристикою особистого досвіду; навчально-методичний супровід викладання предмету, підготовленому власноруч або нагромадженому в процесі роботи. Емоційно-особистісний компонент визначається пристосуванням своїх професійних можливостей до учнівського контингенту, врахуванням індивідуальних запитів учнів, особистим досвідом спілкування з ними; характерними рисами вдачі (темперамент, інтуїція, акторські та організаторські здібності), що підсилюють дієвий вияв професійних умінь.

Вчитель, що наближається до ідеалу, повинен володіти мистецтвом вирішення педагогічних конфліктів. В екстремальних ситуаціях педагог контролює їх перебіг, втручається при потребі та згладжує їх. Вчитель має з позицій толерантності глибоко проаналізувати конфліктну ситуацію, безпомилково її розв'язати, а то й запобігти. Допомогти йому в цьому має володіння такими методичними прийомами, як жорстка позиція, компроміс, гумор тощо. Обов'язковою умовою виступають виваженість і аргументованість.

Сьогодні слід мати на увазі, що вихованці отримують широку інформацію і за межами школи (радіо, телебачення, періодичних видань, спілкування з оточуючими) і в дечому можуть навіть випередити вчителя, який несистематично поповнює свої знання, не цікавиться новинами науки, техніки, культури, політичними подіями. У такому разі вчитель втрачає авторитет у своїх вихованців, зменшується його виховний вплив на них.

Свої критерії щодо ідеалу вчителя мають і самі педагоги. З точки зору вчителів, найсуттєвішими якістьми особистості ідеального вчителя є справедливість, вимогливість, чесність, розуміння вихованців, організаційні здібності, впевненість у собі, врівноваженість, почуття гумору. Формування самооцінки відбувається через співмірність результатів їх праці з ідеалом особистості і діяльності вчителя.

Висновки. Проблема особистості вчителя в українській педагогіці у різні епохи вирішувалася як уявлення про досконалий результат освіти і виховання людини, досягнення якого передбачало визначення пріоритетної мети та засобів її досягнення. Компетентний вчитель, повинен відповідати тенденції розвитку української педагогічної традиції. Особисті якості вчителя є для учня і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Учень, наслідуючи вчителя, переймає його знання, вміння, манери, звичку працювати і поводитися. Знання вчителя, його кращі моральні і вольові якості – важливий засіб переконання і впливу на учня, адже духовні якості учня формуються під впливом духовних якостей інших людей і, насамперед, учителя.

1. Загороднюк В. *Ідеал* / В. Загороднюк // *Філософський енциклопедичний словник*. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

2. Ключко А.О. *Теоретичні аспекти формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи* / А. Ключко // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка, соціальна робота"*. Випуск 26. – Ужгород: Видавництво УжНУ, 2013. – С. 93–95.

3. Панасенко Е.А. *Прагнення до християнського ідеалу людини – основа формування особистості вчителя* / [Електронний ресурс] / Е.А. Панасенко. – Режим доступу // <http://www.rambler.ru>.

4. Панасенко Е. *Самовдосконалення вчителя як засіб формування педагогічного ідеалу* (За матеріалами педагогічної журналістики другої половини XIX – початку XX ст.) / Панасенко Е. / *Рідна школа*. – 1998. – № 6. – С. 73–76.

5. *Педагогічна майстерність: Підручник* / А.І. Зязюн, Л.В. Крамуценко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид., допов і переробл. – К.: Вища школа, 2004. – 442 с.

6. Ушинський К.Д. // *Вибрані педагогічні твори* / Передмова до книги "Людина як предмет виховання". – Державне учбово-педагогічне видавництво "Радянська школа": Київ. – 1949. – 418 с. – С. 338–364

Стаття надійшла до редакції 08.10.2015

"Сіється гниле – виростає запашне, сіється жорстке – виростає ніжне, сіється гірке – виростає солодке, сіється нісенітниця та дурість – виростає премудре й прозріливе".

Григорій Сковорода

український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог

